Стручни критички осврт

Даница Игрутиновић, *Figures of the Material and the Carnal in Shakespeare's Tragedies and Problem Plays* (наслов на српском: *Фигуре материјалног и телесног у Шекспировим трагедијама и проблемским драмама*). Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014, 375 стр. (кључна документација, резимеи на српском и енглеском и садржај на стр. 1–45; основни текст на штампаним странама 46–359; библиографија на стр. 360–375). Рад је писан на енглеском језику. Ментор проф. др Владислава Гордић Петковић; комисија за оцену: З. Пауновић, Н. Милић, В. Гордић Петковић. Отворени приступ: Национални репозиторијум дисертација у Србији (НаРДуС).

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација узима за предмет присуство једног метафизичког склопа — хијерархијског и родно одређеног дуализма духа и материје, наслеђеног из ренесансног неоплатонизма (Фичино, Бруно, уз „чист" неоплатонизам, магију, алхемију, гностицизам, кабалу и херметизам с њиховим античким и средњовековним изворима) — у Шекспировим трагедијама и проблемским драмама. Средишњи део (поглавља 4–9) прати оно што рад назива неоплатонским путем кроз материјални свет — тамница, узношење, еноза, силазак, ништавило, теургија — тако што сваку деоницу чита упоредо у метафизичким системима и у драмама, уз доследно примењено феминистичко читање метафизике и повремене увиде новог историзма, деконструкције и психоанализе. Циљ је постављен као идентификовање оних видова Шекспировог дела који резонирају с дуалистичким традицијама и анализа њихових могућих значења; хипотеза је, ауторкиним речима, самоописно лабаво дефинисана, а метод еклектичан. Тежиште рада јесте интерпретативно, књижевнонаучно, а не историографско ни филолошко-текстолошко — што ће бити важно при мерењу свих замерки које следе.

Пре свега ваља изрећи мерило, изричито и без изузетка. Рукопис је пред комисијом био средином јуна 2014. године — комисију за оцену именовало је Наставно-научно веће Филозофског факултета на седници 13. јуна 2014, па је то најкаснији тренутак у коме је текст морао бити довршен. Рад се стога овде мери искључиво према литератури, струковним стандардима, прописима и знању који су постојали и били доступни пре средине јуна 2014. Ништа што је настало касније није мерило: ни доцнија издања приручника цитирања, ни прописи донети после тог тренутка. То правило важи и за списак литературе овог осврта — свака његова јединица

објављена је пре тог рока, изузев саме дисертације и реферата комисије, и изузев података који се временом не мењају (нпр. установљена датовања у историји науке), који се наводе уз изричиту назнаку.

Наводи из дисертације преузети су дословно, у наводницима, у писму рада (енглеском), с бројем штампане стране у загради (штампана страна једнака је страни PDF-а). Језик израде и одбране није спорна тачка: Закон о високом образовању у верзији важећој у јуну 2014. изричито допушта израду и одбрану докторске дисертације на страном језику, у складу са статутом установе (чл. 80 ст. 2, „Службени гласник РС“, бр. 76/2005 с изменама до 89/2013), па приговор на језик рада отпада као правни приговор. Пун текст рада јавно је доступан у Националном репозиторијуму дисертација у Србији.

II Шта рад доноси

Осврт је дужан да почне оним што дисертација јесте, јер је то и највећи део онога што она вреди.

Прво, рад доноси самосталан аналитички оквир који држи целину. Из историје дуализма изведена је двострука типологија (радикални/еманативни и антикосмички/прокосмички дуализам, по Армстронгу и Бранту), а из мита о Нарцису — с три исхода (узношење, силазак-утапање, теургијско уобличавање материје) — изведена је носива архитектура поглавља 4–9. Тако разуђена компаративна грађа добија ред: троделна шема организује цео замишљени пут кроз материјални свет и повезује метафизичке системе с потоњим читањем драма.

Друго, рад доноси низ читања утемељених у самом тексту, а не наметнутих. Такво је докетско читање *Мере за меру*, изведено из структуре заплета (замена глава Клаудио–Барнардин–Рагозин и Маријана уместо Изабеле): „substitutionary atonement of the docetic kind“ (стр. 121). Такво је и троделно читање речи *act* из гробарске сцене: „an act hath three branches – it is to act, to do, to perform.“ (стр. 124). У поглављу о енози прецизно се разграничава дуалистичка еноза од православне теозе — „in dualistic henosis“ материја „is annihilated in the divine fire“ (стр. 182) — уз тачан припис Нигреновом разликовању неоплатонског Ероса и хришћанске Агапе: „This distinction could well be the differentia specifica of Neoplatonic Eros as opposed to Christian Agape, as has already been noted by Anders Nygren in his seminal book Agape and Eros.“ (стр. 161).

Треће, средишња читања поглавља о силаску и теургији имају аналитички домет, а не пуко набрајање примера. Формула *bed-trick*-а сажета је памтљиво — „The Dian he believes he has attained will transpire to be a Helen instead, as is the case literally with Bertram.“ (стр. 212) — а дуалистичка логика Отеловог ума још оштрије: „Thus she goes in his mind from virgin to whore, without stopping at wife.“ (стр. 222). Из саме

грађе изводи се и деконструктивни обрт: „The conclusion practically imposes itself: there is no Triple Goddess, and there is no virgin/whore dichotomy either.“ (стр. 233), односно „The female characters seem to resist the virgin/whore dichotomy imposed on them by the male ones.“ (стр. 233). Феминистичко читање метафизике доноси текстом брањен увид о родној асиметрији мага и вештице: „For women who attempt to change nature are witches and whores, whereas men who do the same are magi and theurgists.“ (стр. 317). У поглављу о ништавилу конвергирају звучни, метафорички и алегоријски слој — „The void of O is the womb we are enmattered in and the tomb we will be devoured by in death.“ (стр. 288) — а фигура Хекате као материје уредно је приписана тумачу: „Hecate does not merely preside over matter or have a symbolic association with matter – she is matter.“ (стр. 270). Метафора брода-државе слаже се у три нивоа теургијске владавине: „Sailing a ship over tempestuous seas thus represents theurgical governance over matter on all levels: individual (the soul ruling over the body), state (the rightful ruler governing the state), and cosmic (the demiurge ordering primordial chaos into a cosmos).“ (стр. 314).

Четврто, рад је интелектуално поштен о свом домету. Ограничење је именовано унапред: „Far from providing definitive answers to questions raised by Shakespeare’s work, I expect the following analysis to merely increase the number of its possible meanings and further confound any prospective spectator or reader.“ (стр. 48), а метод декларисан отворено, укључујући изричиту ограду о неприпадању школама чије технике позајмљује: „although I do not subscribe to these schools of criticism“ (стр. 48). Завршни оглед не апсолутизује сопствену тезу него показује да се дуализам самоурушава — „Prospero deconstructs the dichotomy“ (стр. 356), односно „as two half nothin’s is a whole nothin’ - and the dichotomy neatly collapses.“ (стр. 359).

Најзад, потребно је поштено рећи и оно што надилази појединачне вредности: где год су се наводи и приписивања могли сравнити с изворним текстовима, у највећем делу су се показали тачним. Наводи из Шекспира дословни су, а издање се у пракси бира брижљиво и тамо где то апарат не бележи: угласта емендација репродукује се верно — „an erring barbarian and [a] super-subtle Venetian“ (стр. 225) — задржава се фолио-облик „I will die bravely, like a smug bridegroom“ (стр. 191) и фолио-читање „what a number of men eats Timon, and he sees ’em not“ (стр. 283). Примарни неоплатонски и херметички одломци, тамо где су цитирани из именованих критичких издања (Фичинов *De vita*, Јамблихов *De mysteriis*, Платон у Корнфордовом преводу), пренети су дословно и на тачним странама. Ова поузданост фактографске и наводничке основе није споредна: она је оно што уопште омогућава да се о раду расправља овако детаљно.

III Циљ, хипотеза и метод

Хипотеза је постављена као интерпретативно очекивање: „I expect, as a loosely defined hypothesis, that the dualistic concepts derived from Renaissance Neoplatonism will resonate well with parts of Shakespeare's work" (стр. 48), а метод као „Methods employed here will be eclectic, but will mostly be reducible to a classical comparative analysis" (стр. 48). Такав, самоописно лабав оквир није по себи ван струке. Водећи приручник методологије истраживања признаје легитимност интерпретативних, а не само емпиријских тврдњи (Booth, Colomb, Williams, *The Craft of Research*, 3. изд., 2008), као и оснивачки програм науке о књижевности који интерпретативне тезе изричито узима за законит научни исход (Wellek, Warren, *Theory of Literature*, 1949). Циљ — „The aim of this thesis is to identify those facets of Shakespeare's work that resonate well with the dualistic traditions extant in Renaissance Neoplatonism" (стр. 48) — по природи је испуњив приказом читања и доиста је испуњен у поглављима 4–9.

Језгро замерке није, дакле, у лабавости хипотезе него у једном реторичком помаку. Пошто циљ гласи да се „merely increase the number of its possible meanings" (стр. 48), а такав задатак по конструкцији не може „не успети", апстрактна потврда — „As predicted, the analysis shows that the dualistic concepts originating from Renaissance Neoplatonism can indeed be found on several levels of Shakespeare's" (у енглеском апстракту) — сугерише емпиријску верификацију очекивања које није могло ни да падне. То је ствар избора речи, не истраживачке структуре: исти онај приручник који брани интерпретативну тврдњу тражи и да она буде тврдња која се разлозима подупире, а не потврда постављена тако да буде неоповргљива (Booth, Colomb, Williams, 2008). Формулу „as predicted" ваљало би стога ублажити — то не дира саму анализу драма, коју носе конкретна читања, него само начин на који апстракт извештава о њиховом статусу. У прилог раду иде и то што српски апстракт даје оповргљивију варијанту (резонанца на звучном, метафоричком и алегоријском нивоу), и што ауторка своју намеру износи потпуно отворено.

Метод је, у носивом делу, спроведен доследно: компаративна анализа система и драме иде кроз цела поглавља 3–9, а феминистичко читање метафизике најдоследније је примењени слој (родна одређеност материје, нарцистички Ерос, девица/курва, мајка као материја, маг/вештица). Остале школе присутне су као позајмљене технике уз изричиту ограду о неприпадању, а не као системски приступ. Једна методолошка неуједначеност ипак стоји и тиче се односа наслова и грађе: наслов и кључна документација омеђују предмет на трагедије и проблемске драме, али средишњи део обилно и системски црпи грађу из комедија, романси, историја, поема и сонета — а читава теза о успешној теургији у 9. поглављу почива управо на романсама (Просперо, Паулина), дакле ван жанра из наслова. Појам „проблемске драме" нигде се не одређује, а *Троил и Кресида*, у наслову сврстан међу проблемске драме, на једном месту убраја се уз комедије. Ауторка комедије и романсе уводи

изричито као контраст који осветљава мрачније драме, што је бранљиво; ипак, за појединa носећа читања тежиште доказа лежи ван корпуса обећаног насловом, па би обим грађе и појам проблемске драме ваљало у уводу изричито омеђити.

IV Историја дуализма и ренесансни неоплатонизам (поглавља 2–3)

Уводна, доксографска поглавља дају прегледан и, у највећем делу, тачан приказ развоја дуализма духа и материје и самог појма материје, од орфизма и питагорејства преко Платона и неоплатоничара до гностика, манихејаца, богумила и катара. Појмовни апарат ту је најчистији: дуализам се уводи преко озбиљне систематизације (Армстронг, Брант), с блок-цитатом и укрштањем типологија, а спорни термин „гностицизам“ узима се с методолошком оградом да је споља наметнут. За праћење једне метафизичке идеје кроз разнородне текстове рад има и признат методолошки образац — историју идеја која идеју прати из извора кроз епохе (Lovejoy, *The Great Chain of Being*, 1936, које рад и сам цитира).

Три врсте замерки ипак стоје у овом делу, ниједна не погађајући носиву тезу.

Прва је ослонац историјске подлоге претежно на Франсес Јејтс. Реконструкција доступности окултно-неоплатонске традиције, Бруна као мага и кабале у Енглеској ослања се на Јејтс на више од шест места, а синтезу Франсес Јејтс (*Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, 1964) каснији су историчари битно ограничили — међу њима Copenhaver и Schmitt (*Renaissance Philosophy*, 1992), које рад и сам цитира — а рад ту ограду не разматра изричито. Ублажава то што ауторка Јејтс допуњује трезвенијим историчарима које и сама цитира (Copenhaver/Schmitt), што циља на резонанцу а не на документован утицај и што се служи доследно хипотетичким формулацијама — али би критичку ограду на ту синтезу ваљало навести, тим пре што су оспоравања настала пре рока.

Друга је систематско навођење примарних античких и неоплатонских извора из друге руке; о томе, пошто прожима цео рад, засебно у одељку VIII.

Трећа су чињеничке непрецизности у прегледу, све периферне и по правилу изван носеће аргументације. Реченица „a female body is an encumbrance in any religious system“ (стр. 66) реторички уопштава преко изложене (западне) грађе и износи се као извесност; поента остаје бранљива тек ако се сведе на разматране традиције, што и контекст пасуса налаже. Уз то: препричавање мита о Нарцису, изричито приписано Овидију, нетачно је у два детаља (по Овидију, *Метаморфозе* III, осветница је Немесида, не Ерос; Нарцис вене и претвара се у цвет, а утапање потиче тек из Плотинове алегорије, коју ауторка одмах и наводи); прича налик Нарцису смештена је у *Corpus Hermeticum V*, а реч је о трактату I (Поимандрес), што противречи и сопственој формулацији рада на другом месту, где се исти одломак

назива „the opening chapter of the Corpus Hermeticum“ (стр. 60); име говорника из Платонове *Гозбе* (180d) гласи „Pausanus“ уместо Паусанија; редослед Брунових боравака обрнут је (Енглеска 1583–1585 претходи Прагу 1588, како стоји и код Јејтс 1964, коју рад цитира). Свака од ових омашки решива је ситном исправком и ниједна не дира тезу поглавља; наводе се зато што их у прегледном поглављу стручни читалац лако уочава.

V Тамница, узношење и еноза (поглавља 4–6)

Ова три поглавља носе нека од најбољих читања рада — фигуру тела-тамнице изједначену са светом-тамницом док је говорник у стварној ћелији („The imprisoning body is here illuminatingly elided with the entire world.“, стр. 94), докетско читање *Мере за меру* и Духа у *Хамлету* („The Ghost could himself well be a demon assuming a pleasing shape“, стр. 127, где ауторка сама износи најјачу опозицију свом читању), разликовање енозе и теозе и Ерос/Агапа разлику. Замерке су, редом, следеће.

Формална: нумерација одељака поглавља 4 недоследна је — поднаслов на стр. 99 носи број 5.1.4 уместо 4.1.4 (истоветно у садржају), а изостају самостални наслови надређених нивоа (4.1; у 7. поглављу 7.3 и 7.3.2). Реч је о редакцијским пропустима које треба уредити, без последица по садржину; општи захтев доследности структуре и сам образац реферата то подразумевају (*The Chicago Manual of Style*, 16. изд., 2010; Образац 11).

Методска: на једну фигуру (Анђело) наслаже се пет међусобно некомпатибилних дуалистичких оквира (гностички демијург, маркионитски Јехова, луријански Дин, богумилски „лош слуга“, пали анђео) без критеријума разграничења. То је последица изричито објављеног еклектичног, кумулативног метода чији је циљ умножавање значења, па поступак читање чини сугестивним, а не строго оповргљивим — што сам рад признаје као своју природу. На неколико места алегоријско читање износи закључак реторички, слабије везан за текст (нпр. претпоставка да би, да је Отело поживео, „Mauritania would have been a truly hellish place“, стр. 266). Такве искораке ваљало би обуздати условним регистром, али метод у целини, придржан текстом на најбољим местима, не пада.

Садржинска и родна: универзална тврдња „Platonic dualism, in short, is invariably inimical to women.“ (стр. 178) изведена је првенствено из метафизичке премисе (материја као женско Друго), а мање демонстрирана из корпуса; прецизније би је ваљало формулисати као структурну склоност дуалистичког система него као безизузетан закон, мада је поткрепљена анализом кроз цело поглавље. Уз то, пример о браку Антонија и Октавије ради мушког савеза погрешно је приписан *Јулију Цезару*, а припада *Антонију и Клеопатри* (Агрипин предлог, II.ii) — што демантује и сам контекст и извор наведен на суседној страни; име дела треба

исправити, а поента о примату хомосоцијалне везе остаје поткрепљена. Реченица „Troilus is the only lover to die in the comedies“ (стр. 189) брани се само ако се *die* чита у еротском смислу, што контекст успоставља, али двосмислена формулација и сврставање *Троила и Кресиде* уз комедије траже разјашњење. Име „Duns Scotus Eriugena“ спаја две различите личности (Јована Скота Ериугену и Џона Данса Скота) и треба га исправити (в. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, одредница „John Scottus Eriugena“, прво изд. 2003).

VI Силазак, ништавило и теургија (поглавља 7–9)

Средишња читања ових поглавља међу најбољим су у раду: *bed-trick* као озбиљно испитивање неоплатонске поделе Венере („far from being a cheap ploy resorted to by the dramatist, the bed-trick represents a serious investigation into an issue not only of great personal significance to Shakespeare, permeating many of his works, but also one of great wider cultural import.“, стр. 210), деконструкција дихотомије девица/курва преко сеобе Дездемонине марамице, идентификација Хекате с материјом, повезивање Хариотове маргиналије о *ex nihilo* с фигуром O/o као праматерије, и неоплатонско, антимиметичко читање Хамлетовог „mirror up to nature“. Замерке су следеће.

Приписивања и текстологија: убијени у *Титу Андронику* на стр. 263 назван је „Bassanio“ (лик *Млетачког трговца*), а реч је о лику Bassianus, кога рад другде наводи исправно; реплика Лучија, лика *Мере за меру*, у ознаци је приписана *All's Well That Ends Well*. Обе су очите замене имена дела које треба исправити.

Родни слој: тврдња да у Шекспировом опусу нема ниједне „добре“ мајке („there is generally a stunning absence of mothers in his opus“, стр. 236) и да наведени списак „exhausts all of Shakespeare's female characters appearing before the romances who have at some point at least conceived a child“ (стр. 237) износи се као утврђена чињеница, а изведена је из премисе и непотпуног прегледа: постоје наклоњени материнским фигурама изузеци које списак не помиње (графица од Русијона; госпође Пејџ и Форд). Тачније је рећи да су драмски средишње „добре“ мајке упадљиво ретке, што шире запажање не поништава, али универзалну формулацију ваља ослабити на снажну тенденцију.

Појмовне и историјске непрецизности: синтагма „Cabalists – notably Maimonides“ (стр. 290) сврстава међу кабалисте рационалистичког аристотеловца кога и сам извор (К. Армстронг) супротставља кабалистима, а *En Sof* је позни кабалистички појам — разлучивање двеју струја ваља прецизирати, док језгро о *En Sof* као божанском „ништа“ остаје. Космогонијски говор приписан кварто-верзији *Укроћене горопади* заправо потиче из засебне анонимне *The Taming of A Shrew* (1594), коју текстологија тог времена не држи квартом Шекспирове драме (Wells, Taylor et al., *A*

Textual Companion, 1987); синтагму „the Quarto version of the ending of The Taming of the Shrew“ (стр. 317) треба тако и означити, при чему аргумент о дуалистичкој космогонији од тог статуса не зависи.

Однос грађе и наслова: носећи позитивни примери успешне теургије у 9. поглављу долазе из романси, док трагедије дају примере осујећене теургије — што ауторка изричито образлаже као свесно проширење ради поенте, али чиме се тежиште позитивне тезе помера ван корпуса из наслова (в. и III). Најзад, питање историјске доступности неоплатонских струја Шекспиру решава се местимично категорички и једном тврдњом — „there is absolutely no reason to suppose that Shakespeare would have been any less acquainted with the currents of Gnostic/Hermetic thought“ (стр. 312) — без суочавања с рестриктивнијим ставовима о рецепцији Фичина у енглеској ренесанси (нпр. Џејн 1952, кога рад иначе цитира); како је, међутим, најављени циљ резонанца а не доказан утицај, питање преноса остаје секундарно, али би навод добио да уз њега стоји и та ограда.

VII Наводи из Шекспира, издање и текстолошке тврдње

Ово је место на коме апарат носи највеће оптерећење, јер је Шекспир главни предмет рада, а наводи из његових дела (око 324 позива по обрасцу дело–чин–сцена–стих) чине носиви аргументативни материјал. Овде ваља најпре рећи оно што вреди: сравњени с текстом, ти наводи су у највећем делу дословни, а издање се у пракси бира брижљиво (в. примере у одељку II) — тамо где се текстолошки избор може проверити, рад прати кварто/фолио читања и угласте емендације усвојеног издања, а не осиромашена модерна читања.

Утолико је упадљивија празнина у апарату: издање сабраних Шекспирових дела из кога се цитира нигде није унето у библиографију; *The Riverside Shakespeare* помиње се тек узгред на стр. 334. Пошто издање одређује нумерацију стихова, поделу на сцене и угласте емендације (нпр. „[lackeying]“), изостанак јединице значи да се управо ти текстолошки елементи не могу непосредно проверити. Меродаван стандард матичне области тражи да се наведе конкретно коришћено издање и да се драме у стиху наводе по чину, сцени и стиху (*MLA Handbook for Writers of Research Papers*, 7. изд., 2009); јединицу дакле треба унети (нпр. *The Riverside Shakespeare*, 2. изд., 1997), чиме постаје проверљив цео носиви апарат. То је стварна, али лекторски исправива празнина, а не недостатак који угрожава читање — наводи су препознатљиви и проверљиви према том издању.

Уз то стоје две лакше, али стварне текстолошке неуједначености. Прво, поједини распони стихова дати су шире од самог навода (нпр. цео солилоквиј за двостих с његовог почетка), па их треба сузити на тачне стихове. Друго, на два места (у *Јулију Цезару* и *Богојављенској ноћи*) уместо доследне нумерације чин–сцена–стих јавља

се фолио-нумерација кроз редова с високим бројевима, што одудара од остатка рада и треба га ускладити. Ниједна од ових неуједначености не мења читање, али све заједно потврђују да је баш најосетљивији, текстолошки слој апарата остао недоследно доведен до краја.

VIII Приписивања, појмови, наводи и преводи

Провере онога што се могло сравнити показују да је наводничка тачност рада висока: дуги наводи преносе се дословно, изостављања се на најбољим местима означавају, а сопствено истицање бележи фуснотом „Emphases mine“; преводи темељних извора уредно су означени преводиоцем и местом издања. На тој подлози замерке овог одељка су одмерене.

Најозбиљнија, јер прожима рад о неоплатонизму, јесте систематско навођење примарних чланова поређења из друге руке. Плотинове *Енеаде* читају се преко Аленовог издања Фичина, Фичинов *De amore* и херметички корпус преко зборника Hanegraaff/Kripal, Августин преко *Catena Aurea* Томе Аквинског, Бруново *De gli eroici furori* у целости посредно; издања Плотинових *Енеада* нема ни у библиографији. Посредно навођење само по себи није прекршај — водећи приручници матичне области допуштају цитирање из друге руке уз означавање извора из кога се чита (*MLA Handbook*, 7. изд., 2009; *The Chicago Manual of Style*, 16. изд., 2010, погл. 13), а рад то доследно чини ознаком „cited in“. Замерка је ужа и методска: пошто поређење система и драме носи цео аргумент, посредно навођење баш примарних чланова поређења слаби независну проверу и повећава ризик да се преузме тумачење посредника, па Chicago с правом препоручује да се, кад је могуће, дође до изворника — што овде значи унети и непосредно читати бар Плотинов и херметички примар. Ренесансни примар који носи поређење (Фичинов *De vita*, Платон, Јамблих, Филон, Агрипа, Вивес) јесте у критичким издањима и директно цитиран, и то ублажава замерку.

Даље стоји неколико појединачних приписивања која ваља исправити. Реченица уоквирена као дословни Нигренов навод заправо је сажетак посредника (Деверу), па је прецизније означити да те речи нису Нигренове; синтагма „proven Gnostic elements“, дата под наводницима као Фридманина, потиче из наслова чланка који Фридман цитира, па је треба преформулисати као парафразу; теза о неоплатонској метафизици и модерној науци дословно је тачно пренета, али је приписана Клукасу иако је он у уводу преноси као Бертову. Најзад, у неколико навода из Шекспира јављају се ситне измене које нарушавају дословност (нпр. *of* → *in*, *as* → *like*, *than* → *that*, *Thy* → *Your*), а на једном месту преузет је облик „monstrous bloud“ уместо изворног „menstruous“ — што строго узев мења смисао цитата, премда тачно

значење ауторка изричито поставља на другом месту, па на тој речи ништа суштински не почива. Све су то лекторски исправиве омашке које комисија и сама предвиђа да се отклоне пред штампу.

IX Научни апарат

Апарат је доследан у основи и има једно изразито добро својство: после уредног упаривања, готово свако формално позивање обрасцем (аутор година: страна) има одговарајућу јединицу у библиографији — уз ретке изузетке о којима одмах ниже. Систем навођења (аутор година: страна) спроводи се кроз цео рад, оба интернет извора носе датум приступа, а самоцитати из 2007. и 2009. отворено су наведени именом и уписани у спис. Библиографија је богата (240 физичких јединица, 239 различитих дела) и савремена, с тежиштем на раздобљу 2000–2009; после 2010. унос осетно опада, а из 2013. и 2014. нема ниједне јединице — што се према временском правилу не узима заману (најновији извор је из 2012), али је податак о којем монографско издање може водити рачуна.

Замерке су по правилу лаке и решиве, али их има више врста. Известан број дела навођених именом нема одговарајућу јединицу у библиографији — међу њима Сергијус Кодера (наведен на четири места, на једном без године и стране) и чланак Ц. Р. Бринк из кога потичу историјске тврдње на стр. 115; на једном месту и формални позив обрасцем упућује на дело којег у попису нема — Дж. Довер Вилсонов *What Happens in Hamlet* (позив „Wilson 1960: 138-153“), на коме почива једно изнето читање. Примарни књижевни текстови (Спенсерова *The Faerie Queene*, наведена дословним епиграфом с ознаком места, и Овидије) цитирају се без унетог издања, као и Библија, при чему рад разликује Женевску и King James верзију, па је издање релевантно. Такве празнине нарушавају правило да свако цитирано дело буде у попису и да наводи буду проверљиви (ISO 690:2010; *MLA Handbook*, 7. изд., 2009). Уз то стоје неслагања године између позива и јединице на девет места — најупадљивије, зборник Parker/Hartman наводи се седам пута као 2005, а јединица је из 1985 (вероватно због каснијег реиздања с истом пагинацијом), док је „Yates 1864“ очита словна замена за 1964; ту је, макар и без последица по идентификацију извора, потребно ускладити године, јер неслагање отежава повезивање позива с тачном јединицом. Остатак је ситнији и наводи се збирно: двострука јединица (Kimbrough 1982), три јединице без године, недоследно писање страних презимена у тексту наспрам библиографије (Schultz, Fissell, Hanegraaff, Kripal, De Rougemont) и штампарске омашке у самом попису (Cambridge, Indianapolis, Phaedrus), те незнатно одступање декларисаног (241) од реконструисаног броја референци (240). Ради правичности треба рећи и супротно: тамо где је дослован, рад је дослован докраја, а начин навођења (аутор година: страна, уз посредне наводе означене са „cited in“) доследан је и следив.

Једно чињенично стање из апарата ваља забележити без вредносног суда, јер није било предмет оцене: рад из 2014. (English Studies Today), чији се наслов подудара с насловом одељка 7.2, није унет у библиографију — што, будући да је зборник изашао близу самог рока предаје, спада у празнине апарата које се суде благо, док је списак објављених радова насталих у оквиру истраживања сам образац реферата и захтевао (Образац 11, тачка VI), а комисија га уредно евидентирала.

X Однос рада и реферата комисије

Реферат не наводи ниједан недостатак и предвиђа да ће пред штампу уследити тек „мање језичке и стилске интервенције“ — оцена која се, за највећи део уочених омашки (словне грешке, распони стихова, неслагања године), поклапа са стањем у тексту. Приказ садржаја рада у реферату веродостојан је и детаљан.

Две ствари, међутим, треба рећи. Прво, оцена да „нема методолошких недостатака који би утицали на резултат истраживања“ бранљива је у језгру — носива шекспиролошка анализа јесте солидна и добро изведена, а слабости које постоје (реторички неоповргљива формула „as predicted“ и проширење закључка ван анализиране грађе) не руше је — али је непотпуна: реферат те тачке уопште не помиње, иако их ауторка и сама декларише као декларисан избор жанра. Друго, у прегледу рада реферат наводи да се закључак пружа на стр. 346–374, а библиографија на 360–375 — распон закључка тако се преклапа с библиографијом; по самом раду закључак је на стр. 346–359. Реч је о формалној омашки реферата, не рада. Тврдња реферата да је реч о „за српску шекспирологију пионирском али темељном и озбиљном подухвату“ по природи је негативна (нема ранијег таквог рада) и не може се утврдити из саме дисертације, али је плаузибилна с обзиром на предмет, а атрибути темељности потврђују се богатом грађом и доследно спроведеном компаративном анализом.

XI Шта остаје

Кад се све сабере, добија се оцена коју вреди изрећи у једном комаду, без ублажавања и без претеривања.

Дисертација Данице Игрутиновић солидан је и амбициозан рад који српској шекспирологији доноси целовиту компаративну обраду дуалистичких концепата ренесансног неоплатонизма у Шекспировим трагедијама и проблемским драмама: самосталан аналитички оквир (двострука типологија дуализма; троделна Нарцисова шема као архитектура рада), низ читања утемељених у тексту (докетско читање *Мере за меру*, разликовање енозе и теозе, *bed-trick* као подела Венере, деконструкција дихотомије девица/курва, феминистичко читање родне асиметрије

мага и вештице) и доследно примењено феминистичко читање метафизике. Наводничка и текстолошка основа, тамо где се могла сравнити, у највећем делу држи, а издање се у пракси бира брижљиво.

Слабости су, по оцени овог осврта, четвороструке, и ниједна не руши носеће тезе. Прва је реторички статус главне хипотезе: формула „as predicted“ представља као емпиријску потврду очекивање које је, по изричитом ауторкином избору, постављено тако да не може бити оповргнуто. Друга је домет закључка: најшире тврдње о „formative influence“ дуалистичке метафизике на потоњу књижевност, род, политику и науку (укључујући поједине чињеничне исказе без извора) слабије су поткрепљене од језгрене шекспиролошке анализе и ауторка их сама означава као пуко помињање и предлог за даље истраживање. Трећа је методска дисциплина алегоријског читања: на појединим местима на једну фигуру слаже се више некомпатибилних система или се закључак уводи реторички, слабије везан за текст. Четврта је апарат: изостанак Шекспировог издања (и Библије, и примарних издања Плотина и херметичког корпуса) из библиографије, посредно навођење баш примарних чланова поређења, неслагања године и низ лекторских празнина.

Изнад тога стоји једна правилност коју ваља именовати: провере навода, приписивања и текстолошких избора изведене су брижљивије него најшире синтетичке тврдње. Управо зато највећи део онога што треба поправити не тражи ново истраживање него доследно спровођење онога што је рад на најбољим местима већ показао да уме.

За евентуално монографско издање или наставак истраживања, најплодније би биле следеће измене. Прво, унети у библиографију коришћено издање Шекспира (Riverside), издања Библије (Женевска и KJV) и примарна издања Плотинових *Енеада* и херметичког корпуса, чиме постају проверљиви и наводи и угласте емендације, а поређење добија изворну утемељеност. Друго, ускладити текстолошки апарат: сузити распоне стихова на тачне стихове и уклонити фолио-нумерацију тамо где одудара. Треће, ублажити „as predicted“ и универзалне тврдње (нарочито „invariably inimical to women“ и тврдњу да списак „exhausts all of Shakespeare’s female characters“), дисциплиновати алегоријска читања условним регистром, и изричито омеђити корпус и појам „проблемске драме“ — или признати да носећа теза о теургији почива на романсама. Четврто, навести критичку ограду на синтезу Франсес Јејтс и суочити се с рестриктивнијим ставовима о доступности Фичина. Пето, исправити чињеничка и приписивачка места (Овидије/Немесида; *Corpus Hermeticum* I; Скот Ериугена; Мајмонид и кабала; хронологија Бруна; *The Taming of A Shrew*; *Антоније и Клеопатра* уместо *Јулија Цезара*; Bassianus уместо Bassanio) и ускладити године позива с библиографијом, унети изостављене јединице (Кодера, Бринк, Вилсонов *What Happens in Hamlet*, издања Спенсера и Овидија, речник и Библију) и уклонити двоструку јединицу.

Уз ту врсту редакције — која у највећем делу не тражи ново истраживање него довођење апарата и појединих формулација на ниво на коме је већ највећи део текста — ова дисертација остаје вредан и употребљив допринос, чији би појмовни оквир и најбоља читања имали шта да кажу и шекспирологу и упоредноме књижевном историчару изван уже теме.

Литература

Предмет осврта

Игрутиновић, Даница, *Figures of the Material and the Carnal in Shakespeare's Tragedies and Problem Plays* [докторска дисертација]. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014. (НаРДуС.)

Реферат Комисије о оцени докторске дисертације мр Данице Игрутиновић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014 (Образац 11).

Методологија и наука о књижевности

Booth, Wayne C.; Colomb, Gregory G.; Williams, Joseph M., *The Craft of Research*, 3. изд., University of Chicago Press, Chicago, 2008.

Wellek, René; Warren, Austin, *Theory of Literature*, Harcourt, Brace, New York, 1949 (3. изд. Penguin, 1963).

Lovejoy, Arthur O., *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1936.

Приручници стила и цитирања

MLA Handbook for Writers of Research Papers, 7. изд., Modern Language Association of America, New York, 2009.

The Chicago Manual of Style, 16. изд., University of Chicago Press, Chicago, 2010.

ISO 690:2010, *Information and documentation — Guidelines for bibliographic references and citations to information resources*, ISO, Geneva, 2010.

Историја филозофије и референтни приручници

Copenhaver, Brian P.; Schmitt, Charles B., *Renaissance Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

Stanford Encyclopedia of Philosophy, одредница „John Scottus Eriugena“ (прво изд. 2003), Metaphysics Research Lab, Stanford University.

Шекспир: издања

The Riverside Shakespeare, 2. изд., прир. G. Blakemore Evans with J. J. M. Tobin, Houghton Mifflin, Boston, 1997.

Wells, Stanley; Taylor, Gary; Jowett, John; Montgomery, William, *William Shakespeare: A Textual Companion*, Clarendon Press, Oxford, 1987.

Прописи и факултетски акти (важећи у јуну 2014)

Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 76/2005, 100/2007 (аут. тум.), 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013 (чл. 30, 80).

Образац 11 — Упутство за писање извештаја о оцени докторске дисертације, Универзитет у Новом Саду / Филозофски факултет.